

B. I. АСТАХОВА,
д-р іст. наук

Valentyna I. Astakhova,
Ph. D. in History

ЩЕ РАЗ ПРО ГРОМАДЯНСЬКУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УЧИТЕЛЯ

Abstract. The main points of the term «civism» are viewed in the article, it is defined as social freedom of individual and his/her highest responsibility to motherland. Acuteness of problem considering civil position formation nowadays in Ukraine is argued. Conclusion about responsibility of intelligentsia, first of all teachers, higher educational pedagogues for civil position formation among students is proved.

Учителі, викладачі вищої школи за всіх часів і у всіх народів становили кращу, найбільш підготовлену і прогресивну частину суспільства. Саме ця частина національної інтелігенції завжди забезпечувала процес її відтворення. І якісний склад інтелігенції, її громадянські позиції багато в чому визначалися саме Вчителем. Звідси особливий інтерес до позиції та поведіння учителів – викладачів усіх освітніх рівнів, звідси гострота і складність їхніх взаємин із владою.

Інтерес до цієї проблеми в Україні завжди був украй високим і через болісну гостроту теми. Звання Вчителя, наставника учнівської молоді і студентства в нашій країні завжди розглядалося як особливо відповідальне і почесне, таке, що потребує постійної роботи над собою, постійної активної участі не тільки у навчальній і науковій, а й у суспільній діяльності.

У сучасних умовах проблема формування громадянської відповідальності привертає до себе увагу всієї світової спільноти, заклопотаної загостренням суперечностей між вихованням громадян у дусі демократії і волі і зниженням рівня громадянської відповідальності, посиленням деградації суспільства і відсутністю гарантій безпеки особистості. Про це свідчить «Декларація і програма виховання громадян у дусі волі і демократії, виховання, заснованого на усвідомленні людиною своїх прав і обов'язків», яку було ухвалено на 104-ій сесії Комітету Міністрів Ради Європи (членом якого є й Україна) 6–7 травня 1999 р. в Будапешті. Громадянськість у даному документі визначається як соціальна свобода особи і її вища відповідальність перед своєю батьківщиною. Ця проблема є особливо гострою для України, де навіть у теоре-

тичному плані змішують поняття громадянськості і національного патріотизму, де в ході багаторічної згубної політики деідеологізації виник духовний вакуум, який небезпечніший, ніж економічна і політична кризи разом узяті, хоча б тому, що його наслідки переборюються значно довше і важче, не

дозволяючи ефективно боротися ні з економічними, ні з політичними труднощами. На підтвердження цієї духовної деградації наведемо два загальновідомі факти: до кінця 90-х років Україна впевнено посіла провідне місце серед країн СНД з експорту повій і з експорту інтелектуальних ресурсів.

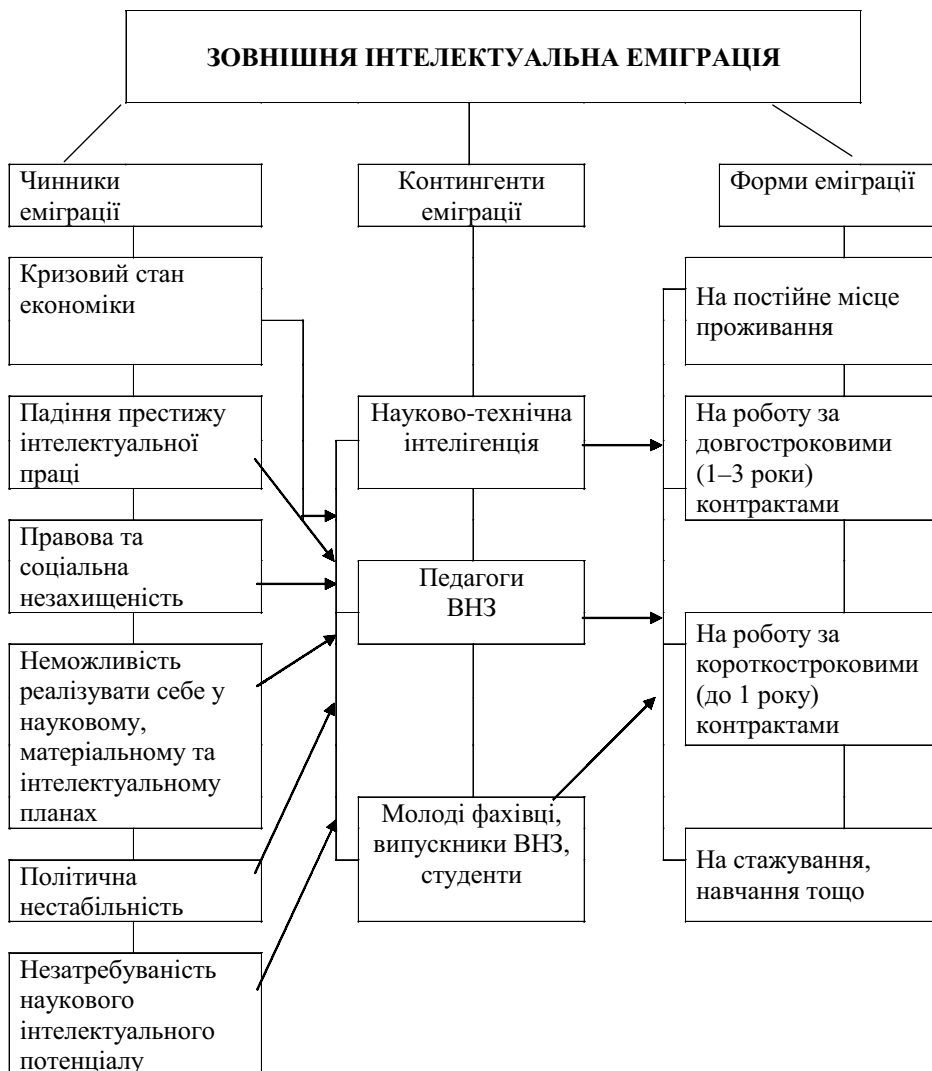

Рис. 1. Чинники, що породжують еміграцію вчених і молодих спеціалістів з України

І це у постіндустріальну епоху, коли щогодини для будь-яких дій і реформ необхідні люди інтелектуальної праці, а в Україні відбувається загальне зниження кількості вчених, педагогів, діячів культури. У 1992 р., коли бюджет на науку був зненацька урізаний у 8 разів, кожен другий вчений України, думаючи про хліб насущний, змушений був змінити професію. Багато хто змінив і батьківщину. Для них зовнішня трудова міграція послужила способом збереження професії. Вона виявилася певною мірою й альтернативою внутрішньому «відпливу мізків» – відходу вчених у сторожі і «човники», а вчителів – на панель і ринок.

У чому ж причина того, що відбувається? Чим обумовлюється безпрецедентна еміграція української інтелігенції? Причин чимало. Ми спробували представити їх у стислій формі на схемі (рис. 1).

Але, напевно, найголовніша причина, що особливо болісної її сприймає інтелектуальна еліта, полягає в тому, що українська економіка і політика не помічають і практично не використовують результати навіть видатних досліджень вітчизняних учених. І науковці, і викладачі відчувають найбільший дискомфорт від непотрібності своєї роботи, особистої своєї незатребуваності, неповажного ставлення до себе, до своєї нелегкої роботи.

У новорічному зверненні до харків'ян харківський губернатор писав у газеті «*Время*»: «...нашою стратегічною задачею повинно стати забезпечення нормального матеріального становища вчителів і викладачів вищої школи і в такий спосіб повернення їм мотивації до роботи та становища в суспільстві, гідного їхньої роботи» [1]. Не піддаючи сумніву необхідність нормалізації мате-

ріального становища представників інтелектуальної праці, хотілося б, однак, змінити акценти: головне стратегічне завдання полягає в тому, щоби забезпечити затребуваність роботи інтелігенції, відновити її колишній авторитет і значущість. А це завдання комплексне і значно складніше, ніж погашення заборгованості щодо виплати зарплат. І розв'язуватися воно повинно на різних рівнях, але на основі єдиної ідеології.

Ідеологія, у її класичному розумінні, необхідна сьогодні нашому суспільству як повітря. А інтелігенція і її стрижень – вчителі і викладачі вищої школи, у силу їхніх професійних якостей і соціальної ролі, сприймуть її швидше за інших. І натхненні ідеєю і перспективами Батьківщини, за ситим життям не відуть. Їм необхідні яскраві і ясні цілі, *але не в ім'я кого, а в ім'я чого?* Їм завжди був потрібний допінг духовної піднесеності. Цим, власне, вони і відрізняються від інтелектуалів-прагматиків.

Саме ця відмінність інтелігентів і інтелектуалів повинна стати стрижнем нової соціальної ідеології. Сьогодні не тільки у західній, а й у вітчизняній науковій літературі поняття «інтелігенція» наполегливо витісняється поняттям «клас інтелектуалів». Одним із перших про клас інтелектуалів заговорив ще у 50-ті роки Р. Дарендорф, який визначив цю соціальну групу як правлячий клас постіндустріального суспільства [2]. Цей підхід пізніше був розвинутий З. Бжезинським, на думку якого клас інтелектуалів покликаний контролювати і направляти процеси, що визначаються логікою розвитку технологічного прогресу. Належність до класу інтелектуалів визначається, за Бжезинським, з одного боку, високим рівнем освіченості, а з іншого, – тим, якою мірою в той чи той момент життя цей рівень

перевершує аналогічний показник середньостатистичного працівника. Головна мета життя для інтелектуалів – постійне самовдосконалення, професійне зростання і особистий матеріальний добробут. Причому в останні роки добробут стає все більш переважаючим, пріоритетним [3].

У вітчизняній літературі наприкінці 90-х років стає все більш розповсюдженим твердження про те, що ринковому суспільству інтелігенція не потрібна, що ринок диктує жорсткі і жорстокі умови, у яких інтелігентність приречена на крах і животіння. У чому ж ми бачимо головну відмінність інтелігентів від інтелектуалів?

За всіх часів і у всіх країнах інтелігенція розглядалася як найбільш інтелектуальна і висококультурна частина суспільства. Однак інтелігенцію не можна відзначити просто як певну соціальну спільноту, що складається з високоосвічених людей, професійно зайнятих інтелектуальною роботою. Життя підтверджує, що це ще і специфічна спільнота людей, які бачать зміст свого існування в тому, щоб нести плоди освіченості (культури, науки, освіти тощо) у маси, і які розмінюють цю діяльність як свою головну культурно-історичну місію. І сьогодні саме педагогічна інтелігенція здатна забезпечити розробку і реалізацію ідей громадянської освіти і виховання.

Один із лідерів легального марксизму в Росії П. Б. Струве розглядав інтелігенцію як певний тип людей відповідного рівня знань і світоглядних принципів, важливою рисою яких є висока освіченість і така специфічна моральна якість, як інтелігентність, зміст якої, на думку Струве, полягає в особливому світосприйнятті, прийнятті гуманістичних ідеалів і цінностей освіти.

А це значить, що хоча уявлення про інтелігенцію неможливо відокремити від інтелектуальної діяльності, у ньому все-таки неминуче присутня і така етична якість, як інтелігентність. Основними ознаками інтелігентності є: подвижництво, висока громадянськість, совість, вільнодумство і толерантність. Інтелігентність не сумісна з нетерпимістю і непримиренністю стосовно інших людей. Вона нерозривно пов'язана з моральністю, що розуміється не як комплекс моральних якостей і не як дотримання загальноприйнятих заповідей і норм, але як пізнання цінностей особливого, іншого, як настанова на розуміння, співчуття і сприяння. А саме ці якості складають стрижень громадянської освіти.

Підготовка кадрів інтелігенції є давно знайомою і звичною справою для нашої вищої школи. Кожен випускник ВНЗ з одержанням диплома про вищу освіту ставав фахівцем і відповідно до статистики поповнював лави інтелігенції як специфічного соціального прошарку. Однак далеко не кожен із них ставав інтелігентною людиною. Існує навіть думка, що потрібною є завзята моральна праця не одного покоління, щоб людина повною мірою увібрала у себе дух інтелігентності, дух широкій моральності, гуманізму, громадянськості і подвижництва.

Саме ці якості завжди були притаманні українській інтелігенції, чому значно сприяв український менталітет, що завжди відрізнявся прагненням до спілкування, до теплоти широкосердечних контактів, взаєморозуміння, взаємодії і взаємопідтримки.

Інтелігентність, національні традиції й історична пам'ять народу, загострене почуття стурбованості глобальними проблемами сучасності і відповідальності за долю своєї Батьківщини

повинні стати фундаментом формування громадянськості, змістом всієї роботи щодо громадянської освіти і виховання, тому що інтелект без духовності, без гуманістичного стрижня може бути соціально небезпечним. А

воля і демократія без соціальної компетентності і відповідальності призводять до результатів діаметрально протилежних очікуванім. Світ знає це з історичного досвіду, а ми — із досвіду входження України в ринкові процеси.

-
1. *Время* // Харків. — 2003. — 30 груд. — С. 1.
 2. *Дарендорф Р.* Элементы теории социального конфликта / Р. Дарендорф / Зарубежная социология XX века: Хрестоматия. — Д.: ДНУ, 2001. — С. 259–271.
 3. *Бжезинский З.* Великая шахматная доска: Господство Америки и его геостратег. императивы. — М.: Междунар. отношения, 1999. — 256 с.

Подано до редакції 11.12.2004 р.